

П. Стебницький

ДО БІОГРАФІЇ ПРОФ. ХВ.К. ВОВКА (ВОЛКОВА)

Поважна постать покійного професора Вовка виразно відзначається серед численного гуртку громадських і наукових діячів України. Один з найстаріших членів Київської «Старої Громади», представник генерації «середостатків» української інтелігенції, що вперше зв'язала свою національно-культурну програму з висновками європейської політичної думки і соціальної науки, політичний емігрант, нарешті вчений, що заслужив признання європейських фахівців і дійшов до вершин наукової ієрархії, — Хв.К. Вовк безперечно вартий широкого освітлення його складної біографії, громадської праці, національного значення і наукових заслуг. Такого освітлення треба ждати від його ровесників — старих київських громадян та від його учнів, молодих українських вчених, що оточували проф. Вовка в останні 10 літ його життя, і були йому найближчими людьми по світогляду і спільним інтересам.

Я з свого боку, для цих перших громадських зборів, присвячених пошані пам'яті проф. Вовка, можу подати лиш де-який уривковий біографічний матеріал та короткий нарис останнього петроградського періоду життя небіжчика.

Загальну схему свого життєпису склав сам Хв. К. незадовго до смерті в *curriculum vitae*, яке він виготовив для Київського університету з приводу своєї кандидатури на професорську катедру. З цим цікавим документом, в яким зазначені всі головні факти з життя й наукової діяльності покійного я перш за все і познайомлю шановні збори.

Хв.К. Волков народився в Крячковці на Полтавщині, 5 березня 1847 р. Середню освіту він одержав в Ніжинській гімназії, після того

в 1865 р. вступив у Новоросійський, а далі в Київський університет по природничому відділу фізико-математичного факультету. Працював він переважно по ботаніці у проф. Вальца та по хімії в лабораторії проф. Алексієва; ще студентом він надрукував дві праці по цим наукам. Скінчивши курс служив коло 2-х років у Київській Контрольній палаті. В початку 1873 р. брав участь, як член-основатель, в організації Південно-західного відділу Імп. Росс. Географічного Товариства, був його дійсним членом, зробив кілька наукових докладів, склав більшу частину «Програми для зберігання відомостей по етнографії», працював при одноденному перепису Києва 2 березня 1874 р. В-осені того-ж року брав участь в III Археологічній з'їзді, зробив доклад про південноруську орнаментику, надрукований потім в «Трудах» з'їзду. В 1875—1876 рр. брав участь в розкопках проф. В.Б. Антоновича в Київщині і на Волині.

В 1879 р. через збільшення утисків проти українського руху, виїхав за кордон. В довгих подорожах робив етнографічні і історичні дослідження над українською людністю Добруджи та ремісництвом Болгарії, які видрукував в Київських та Петербурзьких журналах за псевдонімами. Далі, одвідуючи в становищі домашнього вчителя, головні міста Австрії, Італії, Швейцарії та Франції, пильно студіював над великими археологічними та етнографічними колекціями Відня, Риму, Неаполю, Флоренції, Берна, Женеви, Цюриху й нарешті Парижу.

Оселившись після того в Парижі, він віддав свою увагу головним чином довголітньому студіюванню анатомічної антропології, дорівнюючій етнографії та доісторичній археології, слухаючи лекції видатних професорів та

займаючись спеціальними дослідженнями в лабораторіях. Видержавши іспит і оборонивши дисертацію (*Variations squelettiques du pied chez les Primates et dans les races humaines*) дістав ступінь доктора природничих наук.

В 1900 р. Хв.К. Вовк брав участь в організації археологічного відділу Всесвітньої виставки і читав лекції в міжнародній школі на виставці. З 1901 по 1905 рік викладав соматичну антропологию, доісторичну археологію і етнографію в Російській вищій школі, організованій в Парижі Мечніковим та Ковалевським.

В кінці 1905 р., — коли в Росії настали вільніші часи — Хв.К. було дозволено повернутися до Росії. Оселився він в Петрограді, де зазвичай найлегше було знайти ґрунт для наукової праці по його фаху. Взявшись за улаштування етнографічного відділу Музею ім. Олександра III, Хв.К. разом з тим читав лекції по антропологічним наукам в Вищій школі Лесгарта, а з 1907 р. зайняв приват-доцентуру по кафедрі Географії та Етнографії в університеті, читаючи анатомічну антропологию, доісторичну археологію, порівнюючу етнографію та ведучи практичні студії по остеометрії і помірам на живій людині. За 10 літ професорування він опорядив свій кабінет потрібним знаряддям і струментом, зібрав великі колекції доісторичної стародавности, муляжів, скелетів, черепів, етнографічного матеріалу.

З того ж 1907 р. Хв.К. призначено хранителем етнографічного відділу музею Олександра III. На цій посаді він відбув кілька великих етнографічних подорожів, переважно по Австро-Угорщині, де робив детальні етнографічні і антропометричні дослідження над українською людністю і зібрав велику колекцію етнографічного матеріалу та фотографічних знімків.

З 1909 р. за допомогою кількох своїх слухачів, розпочав нескінчену ще й досі розкопку великої палеолітичної стоянки в Мізині на Чернігівщині, яка вже дала дуже багаті наслідки, переваживши все, що було до того знайдено в інших стоянках тої доби на російській території. Окрім того, зробив за той час кілька менш видатних розкопок.

В кінці 1917 р. по представленню фізико-математичного факультету, Совіт Петроградського Університету обрав Хв. К. доктором Географії і Етнографії *honoris causa*.

Хв.К. був членом учених товариств: Русск. Географического, Р. Антропологического и Общ. Землеводенія — в Петербурзі; Общ. любит. естествознанія, антропології і етнографії — в Москві; Наукового т-ва в Києві і Наукового т-ва ім. Шевченка в Львові; *Société d'Anthropologie de Paris, S-té préhistorique de France, S-té des Excursions scientifiques* — в Парижі; *Narodopisnou Společnosti československé* в Празі.

Він був головою і почесним членом Р. Антропол. общ., товаришом глави общ. землеводенія, головою кількох комісій в етнографічному відділі геогр. общ. і т.п.

Нарешті Хв. К. був членом редакції «*L'anthropologie*» в Парижі, редактором «Матеріалів до укр.-руської антропології» у Львові та «Матеріалів по етнографії Росії», що видавав етнографічний відділ музею Олександра III.

* * *

Цей сухий нарис, — сказати б, формулярний список Хв.К. Вовка — лиш в грубих рисах характеризує сферу його наукових інтересів та той шлях, яким він поступав в теоретичній і практичній роботі по своїм фаху. Оцінка його наукового світогляду, методів його роботи та її наслідків — в друкованих працях і зібраних матеріалах — це діло спеціалістів. Я торкатимусь цієї частини діяльності Хв.К. постільки, поскільки вона перепліталася з його участю в громадським житті, де він теж відіграв не аби-яку роль.

Я вже зазначав на початку, що в 70-ті роки, працюючи на київському ґрунті, Хв.К. належав до тодішньої молоді генерации українців, в котрих в програму входили, окрім національних, також політичні і соціальні постулати. В ті часи, як відомо, адептам європейської політичної думки не легко було працювати в Росії, і загострення урядових утисків проти українського руху в 1876 р. пояснялось, між іншим, тою причиною, що «пропаганда українофілів», як це зазначав в своїм доносі Юзефович, «маскирувала собою ідеї соціалізму». З цієї причини мусів Драгоманів перенести свою наукову і громадську роботу за межі Росії, — подібні обставини через кілька літ примусили емігрувати і Хв.К. Вовка. Отже значну частину свого закордонного життя Хв.К. перебував в тісній зближенні з Драгомановим. Ці особисті стосунки з Драгомановим, участь в його політичній роботі і виданнях в'яжуть таким чином, що сторінку життєпису Хв. К. з дуже важним періодом українського руху. Звідси почались і близькі стосунки Хв.К. до молодого гуртка галицьких народоців-радикалів, що був під Драгоманівським впливом. Особливо близько зійшовся Хв.К. з Іваном Франком, з котрим далі ще тісніше зв'язали його спільні наукові інтереси.

В парижській періоді життя Хв.К. вже виключно віддався науковій роботі, але ця робота своїм змістом присвячувалась в значній мірі Україні і сама служила для нього живим зв'язком з рідним краєм. Участь в науковім т-ві ім. Шевченка допомагала Хв.К. заховувати національний характер за матеріалом, яким оперувала його наукова думка, і надавала його праці певну планомірність. Разом з тим, через Львів піддержувались і загальні відносини Хв.К. з громадянством і громадським життям України як закордонної так і російської, а це в свою чергу, робило Хв.К. в Парижі ніби неофіційним представником української нації: він допомагав, по змозі, освідженню французької громадської думки про українську

справу; коло нього завжди групувались найзжі українці — з наукових і інших кругів інтелігенції, — постачали йому свіжі відомості з України і обмінювались із ним думками по пекучим питанням українського життя.

Довголітнє перебування в Парижі мало певний вплив на характер наукової праці Хв.К. і навіть почасти на його світогляд. Французька наука дала йому свою школу, свої методи і вихідні точки в дисциплінах його фаху і в поглядах і симпатіях Хв.К. взагалі помічались нахили, сказати-б, до французької орієнтації. З свого боку французи тепер шанували роботу і авторитет Хв.К. З цього вийшло навіть таке, що під час війни Хв.К. довелося стати об'єктом певного роду політичної маніфестації: французький уряд, для зміцнення франко-російських симпатій, присудив кільком видатним діячам російської науки і політики орден «Почесного легіона» за заслуги, що «сприяли зближенню Росії та Франції», серед таких осіб був і Хв.К. З юмором одмахувався цей старий соціаліст-драгоманівець од приятельських привітань з цього приводу, але все ж його втішило це признание з боку Франції значіння його праці на французькому ґрунті.

* * *

Умови, при яких Хв.К. почастило здобути дозвіл на повернення до Росії, зробили для нього обв'язковим переїзд до Петербургу, хоча й тоді він волів-би краще оселитись в одному з університетських міст України, щоб працювати для рідного краю. Але й Петербург як осередок російського політичного і громадського життя, давав українцям широке поле для національної роботи. Поволі Хв.К. зробився необхідним співучасником усякої справи, сполученої з інтересами української культури і українського національного руху, координуючи з цими інтересами і свої службові та наукові завдання. Музей Олександра III переважно енергії і праці Хв.К. завдячує прекрасними колекціями по етнографії України, особливо закордонної. В університеті він читає лекції гуртку українознавства, організує коло себе цілу маленьку школу з молодих прихильників його наукового фаху. З них він виробляє собі помічників в практичних дослідках по антропології української людності, по збиранню етнографічного матеріалу, по археологічним розкопкам. Участь в організованих Хв.К. наукових екскурсіях та в розробці їх результатів поволі виробляла з молодих слухачів Вовка серйозних робітників на полі української науки. В їх осередку Вовк був справжнім учителем на зразок такого французького *maître*, або старогрецького філософа: молодь оточувала його великим пієтетом, не вважаючи на те, що він був для своїх слухачів досить суворим ментором і незрідка корив їх за ті хиби, в яких бачив брак наукового методу або серйозності думки.

З цієї школи Вовка ми вже тепер маємо кількох закінчених молодих вчених.

З українських організацій громадського характеру Хв.К. бере активну участь в «Товаристві імені Т.Г. Шевченка» для заповомоги академічній молоді. Користаючись своїми дружніми відносинам до проф. Максима Ковалевського, він запросив його в голови Т-ва, а сам взяв на себе обов'язки товариша голови, але фактично керував товариством на правах голови, або Ковалевський не мав змоги дати т-ву щось більше окрім свого популярного і впливового ймення. Під керуванням Хв.К. це т-во і існувало до останніх часів у Петербурзі.

В другім петербурзькім українськім товаристві — благодійним видавничім — Хв.К. був довгий час членом правління. Само собою, що зараз по переїзді до Петербургу він вступив і в Петербурзьку українську громаду, в якій був одним з самих активних членів, не вважаючи на своє обтяження всякою науковою та службовою працею. Без участі Хв.К. не обходилась ні одна справа, що виходила з ініціативи громади або провадилась під її впливом. Він працював у комісії по перегляду українського тексту св. Письма, що була організована при Академії наук; був членом комісії по виданню повного «Кобзаря» Шевченка; переважно його енергії треба дякувати за зроблене товариством імені Шевченка видання двох випусків репродукцій з шевченкових малюнків; він немало спричинився до організації видання на російській мові «Українській народ в его прошлом и настоящем», що по своїй ідеї мало бути в де-якій мірі енциклопедією українознавства. Без цього видання ми майже не мали-б багатьох цінних і авторитетних праць, а в тім числі і власних двох статей Хв.К. по антропології і етнографії української людності.

Взагалі, як не трудно було йому знаходити в своїй денній програмі вільну часину для якого нового діла, але він рідко коли відмовлявся допомогти справі, що мала якусь вагу в національнім розумінню. Коли з-початку війни, під впливом галицьких подій, серед петербурзьких громадян виникла думка піднести голос в оборону зруйнованої Галичини і разом дати російському громадянству широке та серйозне освітлення минулого і сучасного життя цієї країни, Хв.К. пише для цього видання прекрасний нарис етнографії закордонної України. Коли, в зносінах з найзжими англійськими вченими, виявилась потреба ближше познайомити Англію з українським рухом, Вовк пише в цій справі живу і інтересну статтю для місячника «Russian Review». Він органічно не вмів писати злегка, поверхово, — і коли «благодійне товариство» попросило у нього для свого календаря коротенької популярної статейки на тему, що таке слов'яни, наслідком явився стислий, але зовсім серйозний в науковім розумінню нарис.

Нездійсненою мрією Хв.К. — чи, певно одною з численних нездійснених мрій — зосталась українська етнографія в українській мові. Цю працю він задумав зробити на прохання «благодійного товариства», на підставі статті з видання «Український народ», але з новими даними, з додатком матеріалів, що не могли вийти в російську статтю, яка була більш менш обмежена що-до розміру, і з більш численними ілюстраціями. Він вже був розпочав цю роботу, але здається, не зміг далеко в ній зайти і полишив її, між іншою нерозробленою науковою спадщиною, своїм наслідувачам-учням.

Статті в виданні «Український народ» були, здається, останніми великими розвідками Хв.К., які врешті дали йому й офіційне визнання його заслуг від російських наукових кругів. Сталось це не без вагання, бо дехто з російських вчених знаходив в цих працях Вовка «мазепинську» тенденцію але все-ж об'єктивна оцінка взяла перевагу і Хв.К. в самім кінці минулого року дістав дуже втішну для нього звістку, що факультет його представив, а університетська рада ствердила — доктором *honoris causa*. Тільки з цього моменту старий мав змогу ставити свою кандидатуру на професорську катедру в українським університеті і марити в надії на успіх, про переїзд на Україну. В зв'язаних з цєю мрією заходах перебігли останні місяці перебування Хв.К. в Петербурзі. Але за цей час не вважаючи на тяжкі умови життя в пригніченій большевицьким режимом російській столиці, на своє фізичне знесилення через часті недуги та недоїдання, Хв.К. не зрікався громадської роботи. Останньою громадською справою, в якій він брав активну участь, була організація гуртка фахових українців для складання каталога української

старовини та українського мистецтва по петербурзьких музеях та колекціях. Цей гурток і тепер існує і нещодавно ввійшов в зносини з урядовими сферами України для улаштування цієї справи на певніщій ґрунті.

* * *

З розхитаним здоров'ям, з розбитими нервами, Хв.К. дійшов у кінці травня до повної незмоги терпіти довше петербурзький режим і вирушив на одчай Божий в небезпечну, при його віці, — бо дуже складну і не вигідну подорож. Випадкові пригоди, хвилювання, хвороба — зробили своє діло, і проф. Вовкові недовелось довершити своєї мрії. Навіть до української межі він не доїхав і упокоївсь, хоч на березі рідного Дніпра, але далеко від Києва. Перша російська революція повернула його з добровільного вигнання до конституційної Росії. Друга показала йому здалеку вільну Україну, але забрала у нього фізичні сили і не дала йому до неї дістатись.

В особі Хв.К. Вовка ми втратили дуже багато. Це був чоловік твердої, кремезної вдачі, вихованої суворою школою особистого життя та європейською дисципліною наукового труду. Серед нашого анемічного громадянства, отруєного гнилизною російської культури, він виглядав на якогось римського стоїка, де-коли може надто жорсткого та гострого в поведженні, але дорогоцінного в усякій реальній справі, де треба було ясної думки, критичного розуму і широкого світогляду. І як-би йому пощастило ще кілька літ пожити в добрих умовах на ріднім ґрунті, він би ще міг немало зробити для української науки, принаймні власними силами розробив-би хоч деяку частину своїх матеріалів, які тепер він полишив у спадщину Україні і своїм заступникам на полі його фаху.